

De Kolver, door Henry Brown 1841.

Loenen, mogelijke bakermat van het golfspel

Schotland en Holland

Er bestaat een al zeer lang slepende, soms hartstochtelijke, discussie over de vraag of het spel nu van oorsprong Hollands of Schots is. Wij menen ons van een standpunt in die discussie te moeten onthouden. De kwestie is niet op te lossen. Om dit met succes te kunnen doen zou men het exacte moment van het ontstaan van het spel moeten kunnen aangeven. Dit is tot nu toe onmogelijk gebleken en wij achten het ook niet denkbaar dat dit ooit zal lukken. Het enkele feit dat het spel niet in archiefstukken of op afbeeldingen voorkomt wil nog niet zeggen dat het niet bestond. Indien de feiten onder ogen worden gezien staat onomstotelijk vast dat deze aan de Oostzijde van de Noordzee aanzienlijk talrijker en ouder zijn dan aan de Westzijde. De eerste afbeelding in Schotland dateert van 1746. In de Nederlanden hebben wij er dan al ruim 450 achter de rug. Zij nog eens herhaald: voor de kritische historicus pleit dit alles niet vóór nog tegen het standpunt van een der partijen aan de discussie.

Merkwaardig is overigens wel dat men, de ontwikkelingskaarten beziende, kan constateren dat alle plaatsen in Schotland waar vroeg voorkomen van golf aanneemelijk is liggen aan de naar Nederland toegekeerde zijde van Schotland en in of nabij zee-havens die verkeer met Nederland hadden.

Er is een zekere wisselwerking tussen beide zijden van de Noordzee geweest. Omstreeks 1650 werd in Holland met 'Schotse klieken' gespeeld en aan het begin van diezelfde eeuw zijn in het groot in Holland en Brabant geproduceerde ballen in Schotland terechtgekomen. Het regelmatige handelsverkeer bood hiervoor de gelegenheid. Ook de regelmatige stroom van Schotse huursoldaten in beide richtingen zal tot de communicatie het zijne hebben bijgedragen. Veel van die soldaten waren afkomstig uit de plaatsen waar het spel in Schotland werd gespeeld.

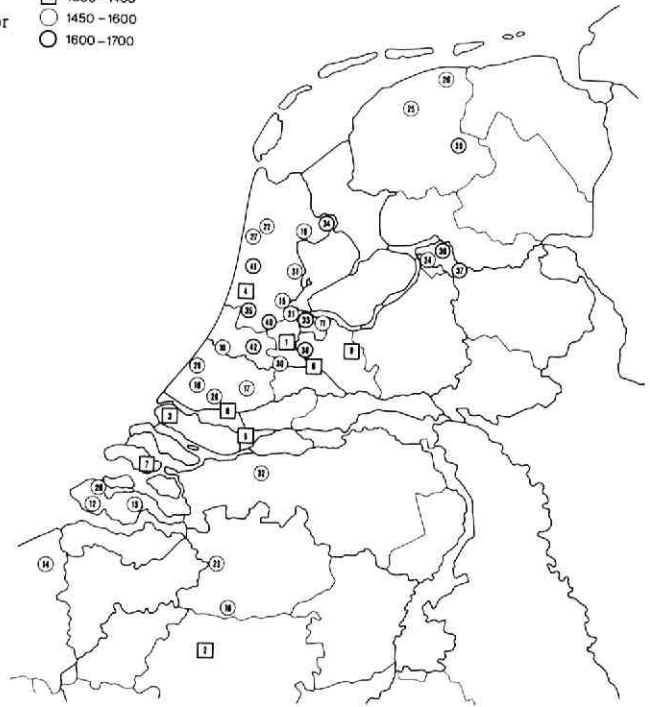
Oorsprong

Over de oorsprong van golf is veel geschreven. Alvorens dit op zijn merites te kunnen beoordelen zal eerst een definitie dienen te worden opgesteld. Golf is een spel waarbij de speler naast de spellijn staat en met een stok een bal slaat om a. het minste aantal slagen van een vast punt naar een ander vast punt of b. om de grootste afstand in een overeengekomen aantal slagen. Stellen wij de definitie ruimer, dan vallen alle mogelijke spelen en sporten die met golf niets van doen hebben binnen de definitie. Daarnaast dienen wij nog een definitie vast te leggen: Onder golf wordt verstaan een lang spel (afstanden van 100 meter en daarboven). Aan deze twee definities voldoet het colf-spel zoals het hier wordt behandeld. Wanneer over kolf wordt gesproken wordt hiermede bedoeld het korte spel dat zich van omstreeks 1720 af uit het oudere spel heeft ontwikkeld.

Plaatsen in de Lage Landen
 waar – naar thans bekend – vóór
 1700 colf gespeeld werd, met
 het jaar van de oudste vermelding.

- 1300–1450
 ○ 1450–1600
 ● 1600–1700

- 1 1297 Loenen aan de Vecht
- 2 1360 Brussel
- 3 1387 Brielle
- 4 1390 Haarlem
- 5 1401 Dordrecht
- 6 1401 Utrecht
- 7 1429 Zierikzee
- 8 1431 Rotterdam
- 9 1436 Amersfoort
- 10 1455 Leiden
- 11 1456 Naarden
- 12 1461 Middelburg
- 13 ca. 1469 Goes
- 14 1477 Brugge
- 15 1480 Amsterdam
- 16 1481 Mechelen
- 17 1488 Gouda
- 18 ca. 1500 Delft
- 19 1531 Hoorn
- 20 1548 Veere
- 21 1550 Muiden
- 22 ca. 1550 Alkmaar
- 23 1553 Antwerpen
- 24 1561 Kampen
- 25 1566 Leeuwarden
- 26 1571 Dokkum
- 27 ca. 1580 Egmond
- 28 1581 Schiedam
- 29 1583 's-Gravenhage
- 30 1583 Woerden
- 31 ca. 1590 Edam

32 1595 Breda	39 1654 Beetsterzwaag
33 1606 Muiderberg	40 1659 Ouderkerk aan de Amstel
34 1612 Enkhuizen	41 1659 Fort Orange en het dorp Beverwijk, Nieuw Nederland (Albany, N.Y., U.S.A.)
35 1625 Haarlemmermeer	42 ca. 1660 Nieuwkoop
36 1634 IJsselmuiden	
37 ca. 1640 Zwolle	
38 ca. 1650 Oud Zuilen	

Wanneer we de bovenaangehaalde beschouwingen toetsen aan de definities blijft er weinig bruikbaar over. Van geen van de Romeinse, Griekse, Perzische en zelfs Egyptische vermeende voorlopers staat ook maar enigzins vast dat zij bij benadering aan de definities voldoen. Wij kunnen hier evenzeer te maken hebben met voorlopers van hockey, polo, croquet e.d.

Er zijn eigenlijk maar twee oudere spelen die in de buurt van de definitie komen: malie en chole. Malie is een spel waarbij een houten hamer aan een flexibele steel wordt gebruikt voor hetzelfde doel als golf. Chole is een spel waarbij eenzelfde soort stok wordt gebruikt als bij golf (zij het dat deze een holle kop heeft - een Keur te Leiden van 1455 spreekt dan ook van 'smacken mit lepelen') doch waarvan de regels weer vrij aanzienlijk afwijken. Bij gebrek aan beter wordt hier gesteld dat colf is ontstaan door het spel materiaal van chole te combineren met de regels

van het 'mail à la chicane' zoals dat in Frankrijk wordt beschreven. Malie is in de historische ontwikkeling zijn eigen weg gegaan. In de 17de eeuw zijn in Holland en Utrecht vier malie-banen aangelegd ('s-Gravenhage, Leiden, Amsterdam en Utrecht). Er bestaat voldoende bewijs dat op de malie-banen ook gecolfd is. Aan het einde van de 17de eeuw houdt het malie even plotseling op als het colf. Van beide spelen zijn nog residuen over. Er wordt nog altijd chole gespeeld in de gebieden langs de grens tussen België en Frankrijk. Malie, zij het in enigszins veranderde vorm, wordt nog gespeeld in de buurt van Montpellier in Frankrijk.

Tenslotte dient kaatsen te worden vermeld. Dit spel dat vroeger een veel grotere verbreiding had dan thans, verschijnt in het merendeel van de keuren in één adem met colf. Colf werd met houten ballen gespeeld. Van kaatsen is dit nooit aangetoond; het zou waarschijnlijk ook niet mogelijk geweest zijn met houten ballen te kaatsen, in aanmerking nemende dat men de bal hard met de blote handpalm wegsloeg. De eerste 'balmaeckers' worden trouwens ook in verband met kaatsen genoemd. Wanneer wij omstreeks 1500 de eerste witte ballen bij golf zien verschijnen is de veronderstelling nogal voor de hand liggend dat de colvers de ballen van de in dezelfde plaatsen spelende kaatsers zijn gaan gebruiken. Het gaat hier om wit-leren ballen, gevuld met koeienhaar (ook andere materialen worden genoemd) die langer houdbaar waren dan de houten ballen. Deze laatste, uit iepen- of beukenhout vervaardigd, hadden een neiging tot splijten.

Bovendien is de klap bij het slaan van de bal wat zachter bij een leren bal dan bij een houten. Door mij uitgevoerde experimenten hebben bovendien aangetoond dat deze ballen beter 'hun lijn houden' dan hun houten tegenhangers. Ze waren echter wel duurder. Het zal om deze reden geweest zijn dat ook in de 17de eeuw nog houten ballen bij colf worden aangetroffen. De kaatsers van heden gebruiken trouwens nog steeds diezelfde leren bal, gevuld met kalfshaar.

Hij wordt ook vandaag nog op dezelfde wijze gemaakt als 400 jaar geleden.

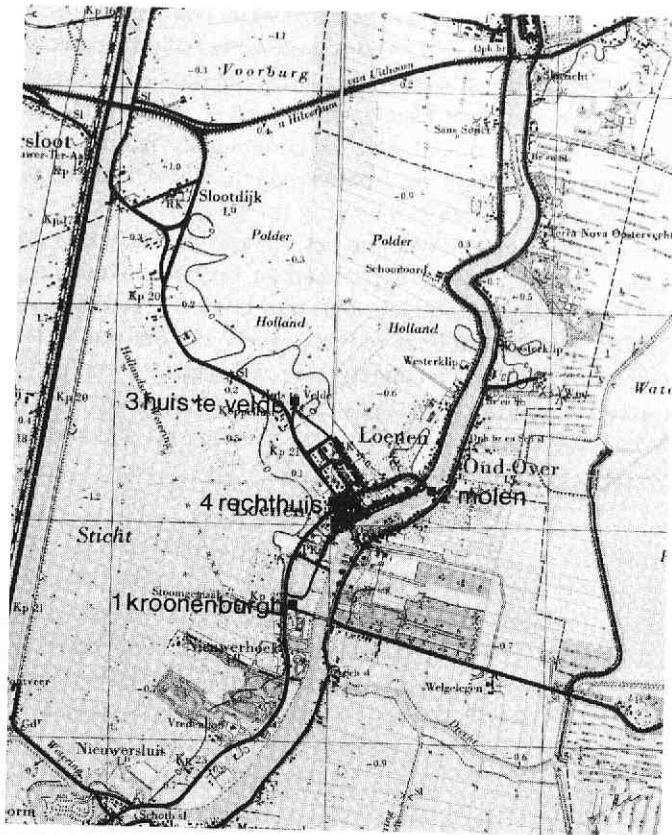
Het begin, de 13de eeuw

Op 26 december 1297 vond waarschijnlijk te Loenen aan de Vecht de eerste colf-partij plaats. Het betreft hier een uiterst symbolisch en historisch begin. Op 27 juni 1296 werd bij Muiderberg Floris V, graaf van Holland en Zeeland, vermoord. Er is over die moord al veel geschreven. De hoofddader van deze moord, of liever doodslag want de 'voorbodachten rade' vereist voor moord is niet aangetoond, was Gerard van Velsen, heer van Kronenburg. Kronenburg nu was een gedeeltelijk met Loenen aan de Vecht gecombineerde heerlijkheid. Het kasteel Kronenburg was een degelijke torenvesting. Na de verwarring die op de doodslag volgde vluchtten de daders. Hetgeen verder volgde is nooit helemaal duidelijk geworden, maar het ligt nogal voor de hand dat Gerard van Velsen, waarschijnlijk vergezeld van een aantal van de medeplichtigen, naar Kronenburg is gevlucht en zich daar heeft verschanst.

Het kasteel is vervolgens belegerd en uitgehongerd. Men gaf zich over op 26 december 1296 en Gerard van Velsen zou vóór zijn eigen kasteel zijn geradbraakt. Hiermee was dan, naar de middeleeuwse rechtsopvattingen de weerwraak gedaan en, wat deze moordenaar betreft, de zaak afgedaan. Ter herinnering aan dit feit moet toen die jaarlijks herhaalde colf-partij op de tweede Kerstdag zijn ontstaan. Zij is daarna gespeeld gedurende bijna 550 jaar tot 1836. Toen werd het kasteel - of wat er van over was - gesloopt en viel daarmee een van de doelen van de partij weg.

Bij gebrek aan documentatie is het verhaal alleen te toetsen aan de partij zelf: de middeleeuwse symboliek is ruimschoots aanwezig!

De partij die gespeeld werd met houten colven en een houten bal bestond uit twee viertallen die bij toerbeurt tegen de per team in spel gebrachte bal slaande, trachtten deze voor het doel te brengen.

Kaart van Loenen en omgeving. Hierop staat de colfbaan aangegeven, die voor 't eerst in 1297 gebruikt zou zijn.

De partij begon vóór het Rechthuis dat waarschijnlijk aan de huidige Dorpsstraat nabij de kerk te Loenen lag oostwaarts naar kasteel Kronenburg en daar tegen de keukendeur (mogelijk de deur waar de belegerden tevoorschijn gekomen waren). De Heer van Kronenburg verbeurde aan de winnaars een vat bier en aan de toeschouwers en verliezers appels die van de trans van het kasteel naar beneden werden geworpen (mogelijk heeft dit ook iets te maken gehad met de belegering). Vervolgens ging het van daar langs de Vecht naar de molen en daar wederom tegen de deur. De molen was dan wel een heerlijk bezit, maar de molenaar werd niet aangesproken. De derde 'hole' liep van de molen noordwestwaarts naar het Huis te Velde, een ander stenen huis te Loenen, tegen de voordeur. Wederom kwam er een vat bier voor de winnaars en appels voor de overigen. Tenslotte ging men vandaar langs de grote weg terug naar Loenen en dáár tegen de deur van het Rechthuis, waar de partij was begonnen. Bovendien kwam de Heer van Kronenburg op voor alle breuk en schade die er tijdens de partij werd aangericht. Hoewel de exacte documentatie over het begin van de partij ontbreekt komt het mij voor dat de destijds zo belangrijke symboliek zó duidelijk is dat men in dit geval met een redelijk gerust hart van de overlevering mag uitgaan.

Vroeger dan 1297 kan de partij, gezien haar opzet nauwelijks zijn begonnen. Veel later ook niet want dan was het gebeurde al zover achterhaald geweest dat men weer iets anders zou hebben bedacht. Dat men toen ter herinnering aan een historisch feit zijn keuze op het colfspel heeft laten vallen bewijst wel dat het spel toen al bestond en populariteit genoot. Bovendien leren wij de aard van het spel kennen. Het was een uitgesproken 'lang' spel. De baan, die ook vandaag nog te traceren is, mat maar liefst ca. 4500 meter. Bij experimenten is mij gebleken dat met houten ballen gemakkelijk een lengte van ca. 100 meter per slag is te behalen. Rekening houdende met het feit dat wel niet iedere slag recht zal zijn geweest en ook de deuren niet met de eerste slag zullen zijn geraakt moeten wij ons een uitslag voorstellen die voor de gehele baan ongeveer 50 à 70 zal hebben bedragen.

Verbreiding

In de 14de eeuw wordt het spel voor het eerst genoemd in charters van verschillende belangrijke Noord- en Zuid- Hollandse steden als Brussel, Brielle en Haarlem.

In de loop van de 15de eeuw vinden we het spel terug in keuren van niet minder dan 14 steden in Holland, Zeeland en Vlaanderen. Was de 15de eeuw de eeuw van opkomst, de 16de eeuw kunnen we spreken over groei en verbreiding. In het begin van de 16de eeuw stuiten we op de eerste afbeeldingen van het spel.

De vroegste zijn te zien op een glas-in-loodraam van de kathedraal van Gloucester en in een zeer fraai Vlaams getijdenboek van ca. 1500 dat zich bevindt in het British Museum te Londen.

In de loop van de 17de eeuw bereikt het colf spel zijn absolute hoogtepunt. Steeds meer wordt het in plaatsen binnen en buiten Holland, Zeeland en Utrecht gespeeld

(zie overzicht kaartje) en de gevonden afbeeldingen uit die tijd zijn zeer talrijk. Zo treffen wij het spel of de attributen aan op tekeningen, schilderijen, tegels en gevelstenen. Omstreeks 1700 verdween het spel dat eeuwen lang zo immens populair was geweest vrijwel volledig.

Mogelijk is dit een gevolg van het populair worden van het billart in die tijd en van een zekere gedragsverandering die het vrij ruwe colfspel uit de mode deed geraken.

Het spel werd in de buitenlucht beoefend, men werd er vuil bij. De 18de eeuwse kledij kon daar minder goed tegen dan die uit de eerdere eeuwen. Hoe het zij het spel was in een oogwenk verdwenen. Het heeft trouwens maar een haar gescheeld of het zou in de gehele wereld verdwenen zijn. In tegenstelling tot wat men vroeger veronderstelde hebben recente onderzoekingen uitgewezen dat het spel tot 1850 helemaal nooit populair is geweest in Schotland.

Van 1750 tot 1800 bestonden er daar precies 6 golfclubs die gedurende die tijd samen nooit meer dan ongeveer 500 spelers hebben omvat. Deze clubs zijn alle opgericht door vrijmetselaars die het spel een goede lichaamsoefening vonden vóór de copieuze maaltijden die zij gewoon waren gezamenlijk te gebruiken. Dankzij deze zes clubs heeft het spel de neergang overleefd.

Het spel is in Schotland uitsluitend aan de Oostkust beoefend, dat was de zijde die de handel met de Lage Landen dreef, en is pas na 1850 aan de Westkust van Schotland terechtgekomen.

Dient te worden geconstateerd dat Schotland het spel zijn tegenwoordige vorm en de daarbij behorende regels heeft gegeven en dat het in die vorm een onwaarschijnlijke groei over de gehele wereld heeft doorgemaakt in de 19de en 20de eeuw.

Thans is het met ruim 48½ miljoen geregistreerde beoefenaren (en vele miljoenen meer die nergens geregistreerd staan) 's werelds grootste sport.

Aan het einde van de 19de eeuw kwam het ook in de Lage Landen terug (het eerst in Antwerpen en 's-Gravenhage) en begon een nieuwe bloei die thans in volle gang is.

Toch was het in 1700 niet helemaal afgelopen. Kort daarna ontwikkelde zich uit het oude spel een nieuwe 'mini'-vorm: kolf.

Men bouwde een sterk verkorte malie-baan, met de traditionele twee palen aan beide einden doch zonder de 'passe' (het poortje) in het midden, bij de herbergen en begon het nieuwe spel er op te ontwikkelen.

Deze inkortingen hadden uiteraard ook invloed op het te gebruiken spelmateriaal, de spelregels en de telling.

Hiervoor en voor meer informatie in het algemeen zij men o.a. verwezen naar de catalogus van de tentoonstelling Colf - Kolf - Golf welke in 1982 te Bergen op Zoom, Gent, Antwerpen en Amersfoort is gehouden. Het is een uitgave van uitgeverij Terra te Zutphen waaruit dit artikel is overgenomen en dat werd geschreven door nu wijlen S.J.H. van Hengel.